

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

2

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Baltosgos universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakgoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

ANNA SYLWIA C Z Y Ź

Kardinolo Stefano Wyszyńskiego universitetas, Varšuva

XVII A. VILNIAUS RŪMŲ ARCHITEKTŪRA – SINTEZĖS BANDYMAS

ANOTACIJA: Kad būtų vertinamas politinėje scenoje, didikas privalėjo turėti atitinkamą rezidenciją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje. Savininko poreikius ir ambicijas atliepiantys rūmai atliko ne tik reprezentacinį vaidmenį, bet ir buvo vieta, apie kurią telkėsi giminės bei didikų klientų gyvenimas. Be to, įsiliedami į gyvą miesto organizmą rūmai tapdavo jo tvaria puošmena, neretai demonstruodavo jų savininkų tikėjimą ir politinę poziciją. Šiame straipsnyje sintetiškai aptariama XVII a. Vilniaus rūmų architektūra tiek tipišku, tiek miesto įvaizdį formavusių originalių sprendimų kontekste. Taip pat verta atkreipti dėmesį į Vilniaus topografiją – labiau ar mažiau prestižines vietas ir priemiesčius, ypač Antakalnį.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Vilnius, miesto rūmai, XVII a. architektūra.

ANNOTATION. In order to be acknowledged in the political arena, a magnate had to have an appropriate residence in the capital of the Grand Duchy of Lithuania. Palaces that met the needs and ambitions of their owners not only played a public role, but also served as a venue for magnate family and their clients gatherings. Moreover, by merging with the living organism of the city, they would not only be a sustainable decoration, but at times would also represent their owners' religious and political standpoint. The aim of this article is to discuss synthetically the architecture of 17th-century palaces in Vilnius, in the context of both typical and unusual solutions that shaped the image of the city. The topography of Vilnius, with its various prestigious places and suburbs (especially in Antakalnis), also merits attention.

KEYWORDS: Vilnius, city palaces, 17th-century architecture.

Vienas po kito sekę karai ir atstatymai, taip pat per šimtmečius vykdyti neišvengiami modernizavimo darbai lėmė, kad iki šiol baroko rūmų architektūros LDK sostinėje tematika sintetiškai nenagrinėta. Pastebėtina, kad originalios istorinės medžiagos irgi išliko nedaug¹. Žinoma, informacijos apie rūmus yra Lietuvos architektūros sintezėse² ir kataloguose³, tačiau ši problematika iki šiol taip ir netapo specialių tyrimų objektu. Rūmai taip pat išsamiau neanalizuoti Vilniaus dailės⁴ ar Europos rezidencinės architektūros istorijos kontekste. Specialūs darbai paskelbti tik apie Radvilų rūmus, iš jų – ir apie neišlikusius šių didikų rūmus Puškarnioje⁵, taip pat Stepono Paco rūmus⁶ bei Sapiegų rezidenciją Antakalnyje⁷.

Įdėmiai tiriant išlikusią miesto struktūrą ir lyginant ją su seniausia ikonografinė bei kartografinė medžiaga, pasitelkiant archyvinius šaltinius, galima ne tik prikelti iš užmaršties Vilniaus rūmus, bet ir įvertinti jų vietą miesto meno istorijos ir naujųjų laikų Abiejų Tautų Respublikos architektūros kontekste. Be abejonės, ne į visus klausimus straipsnyje bus atsakyta. Juo labiau, kad siekama suaktualinti XVII a. Vilniaus rūmų tematikos svarbą ir nustatyti tolesnių tyrimų kryptis.

XVII a. LDK sostinė buvo mūrinė, su netaisyklingu gatvių tinklu, išskirtomis jurisdikomis⁸, jos veidą formuojančiais etnokonfesiniais rajonais⁹. Priemiesčiuose, kur plytėjo daržai

¹ Straipsnis parengtas vykdant tyrimą, 2019–2020 m. finansuojamą instituto „Polonika“.

² P.vz., *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2: *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, sud. K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė, Vilnius, 1994.

³ P.vz., *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: *Vilnius*, Vilnius, 1988.

⁴ Taip pat Vladui Drėmai nepavyko to padaryti knygoje „Dingęs Vilnius“ (1991 ir 2013 m. leid.); nors joje kalbama apie rūmus, bet nėra nei formaliosios, nei topografinės analizės.

⁵ B. R. Vitkauskienė, *Ogrody barokowe Kiszaków i Radziwiłłów w Wilnie na Puskarni*, *Barok. Historia–Literatura–Sztuka*, t. 13, 2006, nr. 1, s. 133–154; B. R. Vitkauskienė, *Fragmentas iš Vilniaus miesto istorijos: Radvilų rūmų užgrobimas*, *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. G. Jankevičiūtė, Vilnius, 2010, p. 117–138; T. Bernatowicz, *Książęcy splendor w stolicy. Rezydencje i dobra Radziwiłłów w Wilnie XVI–XVIII wieku*, *Historia-konserwacja-rewitalizacja. Funkcjonowanie rezydencji regionu łódzkiego w kontekście doświadczeń europejskich. Prace dedykowane pamięci Profesora Leszka Kajzera*, red. T. Bernatowicz, P. Gryglewski, K. Stefański, Łódź, 2016, s. 17–40; L. Blaizytė, *Bandymai atstatyti Radvilų rūmus Vilniuje po maskvėnų okupacijos*, *Menotyra*, t. 17, 2010, nr. 4, p. 333–350.

⁶ A. S. Czyż, *Fundacje artystyczne rodziny Paców: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana Paców*, „*Lilium bonae spei ab antiquitate consecratum*“, Warszawa, 2016, s. 108–113, 233–237.

⁷ P. Jamski, *Antokolski ogród Sapiechów w Wilnie*, *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, red. I. Rolska-Baruch, t. 10, Lublin, 2010, s. 403–424; R. Janonienė, E. Purlys, *Sapiegų rūmai Antakalnyje*, Vilnius, 2012 (žr. ir ankstesnes šių autorių publikacijas, knygoje taip pat nurodoma senesnė literatūra).

⁸ Iš Vilniuje XVI–XVIII a. egzistavusių jurisdikų paminėtinos šios: magistrato (Rotušės, miesto), pilies (pilininko), vaivados, vyskupo (Romos katalikų), kapitulos, metropolito (graikų katalikų), taip pat privačios, be kita ko: Radvilų Lukiškėse, Sapiegų ir Bžostovskių Antakalnyje. Žr. J. Maroszek, *Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 47, 1999, nr. 1–2, s. 167–168, 172.

⁹ Rytinėje ir pietinėje miesto dalyse gyveno daugiausia rusėnų kilmės asmenys, vakarinėje dalyje – katalikai, beje, aplink seniausią Romos katalikų šventovę Vilniuje – Šv. Mikalojaus bažnyčią gyveno labai daug

ir sodai, buvo medinių statinių, jau nuo XVI a. didikai ėmė statyti užmiesčio rezidencijas. Jau tada Vilniuje būta prestižinių vietų, dažniausiai šalia valdovų kelio – *via regia* ir didžiojo kunigaikščio valdžios centro (pilies kartu su jos teritorijoje buvusiais gyvenamaisiais bei administraciniais pastatais)¹⁰, taip pat netoli miesto (Turgaus aikštės, rotušės, parapinės Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios, nuo 1569 m. – jėzuitų) ir religinės (Katedros ir Vyskupų rūmų, Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės, vėliau tapusios unitų metropolijos soboru, stačiatikių Šventosios Dvasios cerkvės, kalvinistų ir liuteronų bažnyčių) valdžios centrų.

Taip pavaizdavus Vilnių žemėlapyje, galima geriau suprasti topografinę XVII a. didikų rezidencijų kaitą, neretai vykusią dar šimtmečiu anksčiau. Atrodo, kad Sapiegos, Sluškos ir Gosievskiai dėl religinių priežasčių savo rezidencijas iš pradžių statė rytinėje ir pietinėje miesto dalyse. Radvilos, savo ruožtu, stengėsi kurtis kuo arčiau didžiojo kunigaikščio valdžios centro, paversdami šiaurės vakarinę Vilniaus dalį, išsidėsčiusią prie Neries jau už miesto sienos, beveik savarankišku organizmu (Lukiškių jurisdika). Čia buvo Švč. Mergelės Marijos Snieginės bažnyčia mauzoliejus ir senosios regulos karmelitų vienuolynas, kuriam neatsitiktinai parinktas Šv. Jurgio titulas¹¹. Savita atsvara jam laikui bėgant tapo, nors ir trumpam, Jonušo II Radvilos rezidencijos ryšys su liuteronais (apie 1640–1653 m.). Be to, savo buvimą sostinėje Radvilos pabrėžė pastatydami Kardinaliją¹². Rytinėje iškilmių kelio pusėje įsikūrė Chodkevičiai, kitoje pusėje – Tiškevičiai,

vokiečių. Žydai užėmė kvartalą tarp Vokiečių, Dominikonų ir Didžiosios gatvių. Žr. J. Kł o s, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno, 1937, s. 195; J. M a r o s z e k, *Ulice Wilna...*, s. 163, 168.

¹⁰ Vilniaus *via regia* driekėsi nuo Rūdininkų vartų, pro aikštę prie rotušės, toliau – Didžiąja ir Pilies gatvėmis. Antrasis iškilmių kelias ėjo nuo Lydos trakto pusės – Aušros vartų, kur tradiciškai nuo XVII a. vidurio būdavo pasitinkami pareigas pradedantys eiti Vilniaus vaivados ar vyskupai. Toliau kelias Aušros Vartų gatve ėjo iki Rotušės aikštės, kur susijungdavo su *via regia*. Kartais iškilmės, priklausomai nuo pasirinktų vartų, prasidėdavo arba prie Šv. Stepono bažnyčios, arba prie Šv. Juozapo ir Šv. Nikodemo bažnyčios. J. M a r o s z e k, *Ulice Wilna...*, s. 171–172, 174–175; G. Z u j i e n ė, Ceremoniał ingresu biskupów wileńskich w XVII–XVIII wieku, *Barok. Historia–Literatura–Sztuka*, t. 13, 2006, nr. 1, s. 66–68.

¹¹ 1506 m. funduota Mikalojaus Radvilos (1470–1521) kaip votas už pergalę prieš totorius prie Klecko, J. M a r o s z e k, *Ulice Wilna...*, s. 175.

¹² Pastatą iš Vilniaus kapitulos nusipirkęs Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565) netrukus šią savo posesiją praplėtė iš Žygimanto Augusto gauta dovana – kaimynystėje buvusiu Goštautų mūrnamiu, kuriame įkūrė kalvinistų bažnyčią, o visą kompleksą pavertė savo rūmais. Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnaus Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos (1556–1600) laikais juose buvo įrengta koplyčia ir butai kunigams. Jurgis Radvila nuo 1583 m. buvo kardinalas, iš čia kilo rūmų pavadinimas – Kardinalija. Nuniokoti per maskvėnų okupaciją XVII a. viduryje rūmai nebeatgavo buvusios didybės. 1849 ar 1850 m. juos įsigijusi Rusijos vyriausybė įrengė paštą bei telegrafą. Tuo metu pastatas perstatytas. Galiausiai 1956 m. jis buvo nugriautas. Plačiau apie Kardinaliją žr. J. K ł o s, min. veik., p. 170; J. M a r o s z e k, Pałace i ogrody w Wilnie i na jego przedmieściach, *Pałac w ogrodzie. Materiały sesji naukowej Warszawa, 21–22 maja 1998*, red. B. Wierzbička, Warszawa, 1999, s. 112. Taip pat žr. A. R. Č a p l i n s k a s, *Vilniaus gatvių istorija. Pilies gatvė*, Vilnius, 2015, p. 183; I. L u k š a i t ė, *Reformacijos istorija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 272.

Pacai, Vainos, Valavičiai ir Oginskiai. Kaip atsvarą šioms rezidencijoms stačiatikybę iki XVII a. pradžios išpažinę Sanguškos, vėliau tapę uoliais Brastos unijos šalininkais¹³, ant aukštos Subačiaus priemiesčio kalvos pastatė rūmus, kurie 1687 m. buvo perduoti misionieriams ir tapo vienuolyno dalimi¹⁴. Rūmai buvo griežtos ir tuo metu jau aiškiai pasesnios formos. Iškilę penktajame XVII a. dešimtmetyje, jie dominavo virš miesto kaip kontrapunktas ne tik Radvilų Lukiškėms, bet ir nuo 1613 m. vis labiau plėstai Žemutinei piliai (intensyvūs darbai vyko 1624–1631 m.).

Vilniaus architektūriniame kraštovaizdyje XVII a. pradžioje varžėsi renesanso bei manierizmo ir vėlyvosios gotikos stiliaus pastatai. Miestą teko atstatyti po 1610 m. gaisro. Naujo, ankstyvojo baroko stiliaus pastatų statybų bumus prasidėjo tik trečiojo ir ketvirtąjo XVII a. dešimtmečių sandūroje, taigi daug vėliau nei Krokuvoje, bet beveik tuo pačiu metu kaip Varšuvoje¹⁵. Statybas paskatino jėzuitų¹⁶ ir Zigmanto III Vazos, kuris ėmėsi rekonstruoti pilį ir fundavo Šv. Kazimiero koplyčią (1623–1631), veikla. Įkvėpimu tapo išpopuliarėję nauji architektūriniai sprendimai, naujos statybinės medžiagos, taip pat anuomet įgyvendinti architektūriniai projektai Varšuvoje, naujame politiniame ATR centre, kur lietuviai irgi statėsi rūmus arba bent namus.

Statybų bumą Vilniuje nutraukė maskvėnų okupacija, sunaikinusi ankstyvojo baroko architektūros paveldą. Septintajame ir aštuntajame XVII a. dešimtmečiais imtasi aktyvių atstatymo darbų, pirmiausia siekiant išsaugoti rezidencijas. Išimtimi laikytini Mykolo Kazimiero Paco (1624–1682) miesto rūmai Didžiojoje gatvėje. Jie turėjo demonstruoti iki tol antraeilio didiko iškilimą ir įgytą Lietuvos etmono (1663 m. tapo lauko etmonu, o 1667 m. – didžiuoju) bei Vilniaus vaivados (1669) valdžią. Paskutiniajame XVII a. dvidešimtmetyje Antakalnyje, anuomet patraukliausiame įspūdingo kraštovaizdžio priemiestyje, rūmai statyti beveik su karališku užmoju.

1690 m. padūmės mokesčio registre nurodyta devyniolika pastatų, pavadintų rūmais, išsiskiriančių savo architektūra iš kitų Vilniaus mūrinių ir mūrinių dvarų: Turgaus (Rotušės) aikštėje – Petro Mykolo Paco (neišlikę), Didžiojoje g. – „etmono Paco“ (Mykolo Kazimiero Paco), Jurgio Karolio Chodkevičiaus bei Kardinalija (neišlikusi), Vokiečių g. – Aleksandro ir Kristupo Vorbekų-Letovų (neišlikę), Leonardo Gabrieliaus

¹³ Paminėtinas Jeronimas Vladislovas Sanguška (1611–1657), Vilniaus jėzuitas ir sufraganas, su kuriuo siejamos šių rūmų Subačiaus priemiestyje statybos; žr. *Lietuvos TSR*, p. 463.

¹⁴ Rūmai tuo metu buvo Kotrynos Radvilienės (1634–1694), Jono III Sobieskio sesers, nuosavybė; *Wileńska architektura sakralna doby baroku. Dewastacja i restauracja*, red. A. Langer, D. Popp, współpraca B. R. Vitkauskienė, tłum. J. Sito, M. Omilanowska, Warszawa, 2005, s. 163.

¹⁵ Krokuvoje ankstyvojo baroko stiliaus pastatų atsirado XVI a. pabaigoje. Varšuvoje šio stiliaus pastatai pradėti statyti po 1610 m., o jų statybų bumus vyko 1630–1640 m.

¹⁶ Kalbama apie Šv. Kazimiero bažnyčią, profesų namus (1604–1616) ir Šv. Ignoto bažnyčią, noviciatą (1619–1647).

Pociejaus, Vilniaus g. – Radvilų, Bialozorų ir Naruševičių (paskutinių dviejų neišlikę), Trakų g. – Chodkevičių (neišlikę), Dominikonų g. – Bžostovskių, Sapiegų (neišlikę) ir Vainų, Šv. Jono g. – Pacų, Arklių g. – Simono Karolio Oginskio ir Mykolo Košico (neišlikę), Savičiaus g. – Juozapo Boguslavo Sluškos (neišlikę). Dar dveji rūmai paminėti Antakalnyje (Sapiegų ir Slušku)¹⁷. Anot Euzebiusza Łopacińskiego, tuo metu Vilniuje buvo daugiau rūmų – net dvidešimt penkeri¹⁸. Nors tyrinėtojas jų neišvardijo, 1690 m. rūmų sąrašą galima palyginti su Georgo Maxo von Fürstenhoffo 1737 m. Vilniaus planu, vienu reikšmingiausių Vilniaus miesto urbanistikos ir architektūros istorijai. Neminint plane pavaizduotų rūmų, pastatytų pirmajame XVIII a. trisdešimtmetyje, į XVII a. Vilniuje buvusių rezidencijų sąrašą dar galima būtų įtraukti Kostrovickių rūmus, vėliau priklausiusius Duninams, Stepono Tyzenhauzo (mirusio 1708 m.) rūmus Paplajos priemiestyje, taip pat Radvilų rūmus prie Neries, kurie jau anuomet buvo virtę griuvėsiais, kaip parašyta G. M. von Fürstenhoffo plano legendoje. Dar galima paminėti Kirdiejų rūmus Sereikiškėse. 1690 m. juos (tų metų padūmės registre jie pavadinti mūrnamiu) valdė Gardino vėliavininkas Vladislovas Antanas Kirdiejus (*Władysław Antoni Kierdej*). Iš anksčiau nurodytų išliko Kostrovickių rūmai, kurie šiek tiek išplėsti XVIII a. (vertingi tuo, kad atspindi iki maskvėnų okupacijos Vilniui būdingą architektūrą), taip pat gerokai XIX a. pradžioje perstatyti Kirdiejų rūmai Sereikiškėse.

Didikų ir bajorų miesto rezidencijos skyrėsi nuo iškilusių priemiesčiuose, kur taip pat statyti gamybiniai ir ūkiniai pastatai, be to, nebuvo jokių suvaržymų renkantis rūmų tūrį ir vietą. Miesto rezidencijų formas lėmė santykinai maži ir netaisyklingi žemės sklypai, kuriuos ambicingesni didikai, kaip antai M. K. Pacas, išplėsdavo įsigydami šalia esančias valdas, paprastai kartu su pastatais, menančiais net gotikos laikus¹⁹. Beje, 1660 m. du sklypus įsigijo vaivada Kiprijonas Povilas Bžostovskis (*Cyprian Paweł Brzostowski*) (1612–1688/1689), giminės, kurios herbas buvo „Kilpa“ (*Stremię*), galybės kūrėjas. Šiuose sklypuose stovėjo per maskvėnų okupaciją apgriauti (*a belli Moschovitici devastata et ruinosa*) pastatai²⁰.

¹⁷ *Metryka Litewska. Rejestyry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1989, s. 25–77. Paminėtus rūmus, netgi neišlikusius, būtų galima gana tiksliai nurodyti dabartiniame Vilniaus žemėlapyje. Taip pat archyvinėje medžiagoje apie juos galima rasti bent užuominų. Tačiau dėl ribotų galimybių duomenys šiame straipsnyje nepateikiami. Juos bus galima rasti autorės rengiamoje knygoje apie XVII–XVIII a. Vilniaus rezidencinių rūmų architektūrą.

¹⁸ E. Łopaciński, Pałac Słuszków, *Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna*, t. 1, 1939, nr 1, s. 15–16.

¹⁹ Vilniaus istoriniame centre beveik visuose naujausiais amžiais statytuose pastatuose yra dar gotikos laikais statyti rūšiai, o kartais ir parteriai, dažniausiai datuojami XVI a.

²⁰ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 5, b. 15 (PK 2–15), l. 1.

Rūmų architektūra taikyta ne tik prie sklypo formos, bet ir kitų gatvės statinių fasadų – miestiečių mūrinių, bažnyčių, vienuolynų ar cerkvių. Vilniaus rezidencijų planai derinti su netaisyklingomis sklypų (neretai susiformavusių seniau, nei ten atsirado pirmieji žinomi statiniai) formomis, jie statyti laikantis gatvės linijinio užstatymo principo, būtinai pabrėžiant jų funkcijas. Rūmų fasado su gyvenamosiomis reprezentacinėmis patalpomis centre būdavo įrengiami vartai, vedantys į kiemą, kur buvo ūkiniai (virtuvė, arklidės) ir gyvenamieji (dvariškių ir tarnų) pastatai²¹, kaip Stepono Paco (1587–1640) rūmuose Šv. Jono gatvėje, statytuose 1628–1633 m. Didesniuose rūmų ansambliuose kiemą buvo stengiamasi išplėsti į sklypo gilumą, buvo įveisiamas sodas, kuris dėl vietos ir nedidelio ploto pirmiausia atlikdavo utilitarinę funkciją. Be to, gana dažnai rūmų pastatą puošdavo arkados, kartais dviaukštės, kaip Bžostovskių rūmuose. Virš vartų būdavo herbai, keičiami rūmams pereinant į kitos giminės rankas, kaip ir minėtoje Bžostovskių rezidencijoje. Ją puošia ne Bžostovskių „Kilpos“, bet Nagurskių „Pasagos su kryžiumi“ (*Pobóg*) herbas²².

Priekinis pastatas dažnai būdavo su trumpais šoniniais priestatais, kuriuose galėjo būti įrengti laiptai, kaip Pacų rūmuose Didžiojoje gatvėje. Laikui bėgant šoninius priestatus sujungdavo su oficinomis ir rūmai tapdavo vientisu, dažniausiai netaisyklingos formos statiniu, užpildančiu visą sklypą. Kartais, siekiant pastatui suteikti didingumo, iš karto būdavo formuojamas keturkampis kiemas, kaip Kostrovickių rūmuose (iki 1642 m.). Vis dėlto tokie sprendimai dažniausiai būdavo įgyvendinami miesto pakraščiuose ir priemiesčiuose.

Minėta Kostrovickių rezidencija buvo pastatyta atokiau nuo Subačiaus gatvės ir papildomai atskirta nuo jos mūrniamiais, paliekant pravažiavimą. Ji stovėjo ant kalvos, aplink driekėsi didelis sodas, nuo čia vėrėsi gražus vaizdas į Šv. Kazimiero bažnyčią²³. Tačiau ji nelaikytina *entre cour et jardin* („tarp kiemo ir sodo“) stiliaus ansambliu, nes patys rūmai buvo uždaro tipo. Veikiau primenantys renesanso ir manierizmo laikų itališką vilą su vidiniu kiemu. Tas pats pasakytina apie Mikalojaus Radvilos Rudojo (1512–1584) mūrinį Puškarnios dvarą, kurį apie 1600 m., matyt, gana tiksliai pavaizdavo

²¹ Pirmiausia paprastai būdavo statomos medinės oficos.

²² 1772 m. Bžostovskiai pardavė rūmus Žemaitijos pakamariui Jokūbui Ignui Nagurskiui (*Jakub Ignacy Nagórski*) (1734–1799), Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 9, ap. 1, b. 2405, l. 82.

²³ G. M. von Fürstenhoffo 1737 m. plane pastatas nurodytas kaip Dunių rūmai. Kaip žinia, juos pastatė Aleksandras Juskevičius (*Aleksander Juskiwicz*), 1642 m. užrašęs juos savo dukrai Helenai, ištekėjusiai už Jono Kostrovickio (*Jan Kostrowicki*). Kostrovickiams rūmai priklausė bent iki 1702 m. Plane pažymėtas rūmų teritorijoje buvęs mūrinis pastatas – sodininko namas arba anuomet populiarus šiltnamiai. Minėti pastatai Subačiaus gatvėje datuojami XVIII a. pradžia, tačiau tai nereiškia, kad šioje vietoje anksčiau nėra buvę statinių, ką patvirtina senesnės statybos reliktai pastatų parterėje; M. P a k n y s, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006, p. 200, 282; *Lietuvos TSR...*, p. 458.

1737 m. Georgo Maxo fon Fürstenhoffo plano fragmentas, kuriame pažymėti svarbiausi XVII a.

- Vilniaus rūmai: 1. Tyzenhauzų rūmai Paplaujos priemiestyje; 2. Sanguškų rūmai (Misionierių vienuolynas); 3. Kostrovickių rūmai; 4. Oginskių rūmai; 5. Sapiegų rūmai; 6. Bžostovskių rūmai; 7. Vainų rūmai; 8. Pacų rūmai Šv. Jono gatvėje; 9. Kardinalija; 10. Pacų rūmai Didžiojoje gatvėje; 11. Chodkevičių rūmai; 12. Radvilų (Jonušo Radvilos) rūmai Lukiškėse; 13. Radvilų rūmai prie Neries (Puškarnioje); 14. Kirdiejų rūmai Sereikiškėse; 15. Slušų rūmai Antakalnyje; 16. Sapiegų rūmai Antakalnyje.

Tomašas Makovskis (*Tomasz Makowski*)²⁴. Erdvės dinamizavimą jau galima matyti Jonušo Radvilos (1612–1655) rūmuose. Nors su šia Vilniaus vaivados priemiesčio rezidencija bandyta susieti tolimąją bei artimąją miesto perspektyvą, vis dėlto tai dar nebuvo *entre cour et jardin* tipo sprendinys²⁵, kuris Lietuvos sostinę pasiekė labai vėluodamas, tik XVII a. pabaigoje ir modifikuota versija, kurios pavyzdį matome Slušų rūmuose prie Neries (1690–1694). Erdvius prancūziško stiliaus parkas, skirtas tiek reprezentacijai, tiek visuomeniniams ir rekreaciniams tikslams, buvo įrengtas prie Sapiegų rezidencijos Antakalnyje (1689–1692), nors pati rūmų kompozicija neatkartoja *entre cour et jardin* struktūros. Beje, Jonušo Radvilos, K. J. Sapiegos (apie 1642–1720 m.) ir D. M. Sluškos (apie 1655–1713 m.) rūmų statybos – tai retų Vilniaus urbanistinių projektų, kurie savo svarba peržengia vietos architektūrinių investicijų ribas, pavyzdžiai.

Aptariamas miesto rezidencijų, kuriose galima išžvelgti rūmų svarbiausio korpuso – *corps de logis* bruožų, statymo prie pat gatvės modelis laikytinas daugeliui Europos miestų būdingų paieškų rezultatu. Vilniuje tokie rūmai atliko tiek utilitarinę, tiek ir reprezentacinę funkcijas. Tai buvo labai svarbu politinę veiklą vykdančioms senatoriams ir didikams. Jie veikė ne tik valdovo dvare, bet ir bendravo su plačiu klientų ratu. Natūralu, kad didikų prestižą turėjo liudyti ir jų rezidencijos. Jose gyventa, vykdyta ūkinė veikla, užsiimta politika, kuri apėmė ir dėmesį savo klientams, priklausiusiems pagal karališką modelį kuriamai didikų dvaro struktūrai. Kaip žinia, Lietuvos ponai statė rezidencijas ne tik savo giminės valdose, bet ir politinės valdžios centruose, kur dėl visuomeninės veiklos jiems tekdavo praleisti labai daug laiko. Vilnius, kaip LDK didžiojo kunigaikščio rezidencijos ir pagrindinių valstybės institucijų centras, atliko ypatingą vaidmenį politiniame gyvenime. Dėl to rūmai ne tik sudarė gyvo miesto organizmo dalį, bet dažnai tapdavo tvaria jo urbanistinės erdvės puošmena ir ženklų²⁶.

Dėl politinės scenos dalyvių veiklos ypatumų rezidencijų (taip pat ir miesto) savininkai rūpindavosi ir šventovėmis, kurios teikė ne tik dvasinę atgaivą, bet padėjo didikams skleisti informaciją bei kurti savo įvaizdį. Vilniaus įvairių religinių tikėjimų konglomerate politinė

²⁴ Dvaras vėliau tapo Vilniaus kašteliono Jonušo Radvilos (1579–1620) nuosavybe, jis greta pastatė „didelį mūramį“, kur kas puošnesnę rezidenciją. Darbai prasidėjo 1604 m. ir tęsėsi 1624–1630 m. bei 1636–1648 m., kai rūmai jau priklausė jo sūnui Boguslavui. T. B e r n a t o w i c z, min. veik., p. 22–24.

²⁵ Šiame kontekste stebina Indrės Kačinskaitės išvados. Ji neatkreipė dėmesio į erdvės perspektyvos „neracionalumą“ (*ucieczka przestrzeni*); taip pat į tai, kad sodas įrengtas rezidencijos šone (nuo šiaurinės pusės), atsižvelgiant į šalia kylančią miesto sieną. Be to, statinio projektą ji nepagrįstai susieja su eiliniu Vilniaus architektu Jonu Urlichu; I. K a č i n s k a i t ė, LDK barokinė dvaro sodyba: istorinio vaizdo restrospekcija, *Kutūros paminklai*, 2015, t. 19, p. 42.

²⁶ Tai, be kita ko, atskleidžia keletą dienų trukusių Šv. Kazimiero relikvijų perkėlimo (1636 m. rugpjūtį) į prie Katedros pastatytą naują kopylią iškilnių aprašymas. H. O s i e c k a - S a m s o n o w i c z, Wileńskie uroczystości świeckie i sakralne za panowania Władysława IV (1632–1648), *Iškilnės ir kasdienybė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jos kontekstuose*, Vilnius, 2009, p. 12–18.

veikla buvo neatsiejama nuo įsitraukimo į Bažnyčios gyvenimą, o miesto ir užmiesčio rūmai dažnai būdavo susiejami su greta buvusiais didikų giminių mauzoliejais²⁷. Ne visada šios sąsajos tokios akivaizdžios kaip Šv. Jurgio bažnyčios Lukiškėse atveju. Vis dėlto jas galima pastebėti, pavyzdžiui, tarp Bžostovskių rūmų Dominikonų gatvėje ir Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios altarijos. Klasikinė šventovės ir rezidencijos išdėstymo schema taikyta Antakalnyje, kur iš pradžių M. K. Pacas 1668 m. šalia savo priemiesčio dvaro fundavo Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčią, o vėliau K. J. Sapiega pastatė vientisą idėjinį urbanistinį vienuolyno ir savo rezidencijos ansamblį su centriško aštuonkampio plano bažnyčia-mauzoliejumi²⁸.

Su valdovo dvaru artimai susijęs Lietuvos elitas dažniausiai pasitelkdavo menininkus, dirbusius karaliui. Vilniuje vykdant Zigmanto Vazos ir jo sūnų statybų užsakymus buvo įdarbinti Vilniaus pilinininkai Petras Nonhartas (*Piotr Nonhart / Nonhard*) ir Povilas Kleopas Podchocimskis (*Paweł Kleofas Podchocimski*); architektai Jonas Pilypas Valonas (*Jan Philippin Wallon*) iš Karaliaučiaus, Vilhelmas Polis (*Wilhelm Pohl*), Balceris Hikleris (*Balcer Hikler*), Martynas Saksonas (*Marcin Sakson*) ir Antanas Masneris (*Antoni Massner*), prie kurių taip pat prisijungė broliai Tenkalos: Džiovanis, Džakomas ir Konstantinas (*Giovanni, Giacomo, Constante Tencallo*). Neabejotinai jie visi dalyvavo statant didžiausius to meto miesto pastatus. Tarp jų – ir jau minėtus Jonušo Radvilos rūmus, kuriuos projektavo vienas žymiausių pirmosios XVII a. pusės Abiejų Tautų Respublikos architektų K. Tenkala, kurio linijinis griežtas ir didingas stilius kildinamas iš Karlo Maderno (*Carlo Maderno*) dirbtuvių Romoje.

Užsakymų turėjo gauti ir Augustinas Locis Vyresnysis (*Agostino Locci „il Vecchio“*), kuris viešėjo Vilniuje po keletą mėnesių 1636, 1644 ir 1648 m., kai rengė scenografiją pilyje Vladislavui IV statytoms muzikinėms dramoms²⁹. Užsakymų taip pat sulaukdavo Džiovanis Batista Gislenis (*Giovanni Battista Gisleni*), susijęs su dviejų paskutinių Vazų dinastijos karalių dvaru, lankydavęs LDK sostinėje daug dažniau nei A. Locis Vyresnysis. Su šiuo romiečiu tikrai galima susieti LDK pakanclerio Kazimiero Leono Sapiego (1609–1656) užsakymu parengtą jo bibliotekai skirtą paviljono, turėjusio iškilti vienoje iš pakanclerio rezidencijų Lietuvoje, statybų projektą³⁰, taip pat Kristupo Zigmanto Paco

²⁷ Giminių mauzoliejai – koplyčios taip pat buvo įrengtos Vilniaus katedroje, iš jų visų pirma paminėtina XVII a. Sapiegų ir Valavičių koplyčia. Bajorai dažniausiai pageidaudavo, kad jų palaikai būtų palaidoti bernardinų, dominikonų ar jėzuitų šventovėse.

²⁸ Rūmai iškilo iki 1692 m., trinitorių bažnyčia pastatyta 1694–1717 m.

²⁹ H. S a m s o n o w i c z - O s i e c k a, min. veik., p. 18–22, 24.

³⁰ Po tėvo mirties Kazimieras Leonas Sapiega (1609–1656) paveldėjo du pastatus, šaltiniuose minimus kaip „mūmamai“. Vienas jų stovėjo prie pat Šv. Dvasios bažnyčios, o kitas – Trakų gatvėje. Po jo statiniai atiteko pakanclerio krikšto sūnui – Kazimierui Jonui, kuris padidino giminės turimą įsigydamas nekilnojamojo turto Antakalnyje; žr. Vilniaus universiteto biblioteka, f. 4, b. (A–181) 13340, l. 4; LMAVB RS, f. 18, b. 134, p. 51–52; D. P i r a m i d o w i c z, *Feniks świata litewskiego. Fundacje i inicjatywy artystyczne Kazimierza Leona Sapiehy (1609–1656)*, Warszawa, 2012, s. 177, 191–193.

užsakymu iki 1655 m. parengtą basųjų karmeličių bažnyčios projektą. Būsimam LDK kancleriui K. Z. Pacui (1621–1684; 1656–1658 m. buvo pakancleris, 1658–1684 m. kancleris) Dž. B. Gislenis 1652 m. sukūrė dekoracijas jo sesers Onos Kotrynos, Frydricho Sapiegos († 1650 m.) žmonos, laidotuvėms, kurios vyko Vilniaus Šv. Teresės bažnyčioje, funduotoje jo tėvo Stepono Paco (1587–1640 m.)³¹.

Po maskvėnų okupacijos Abiejų Tautų Respublikos valdovams vis rečiau lankantis Vilniuje, valdovo dvaro menininkai Lietuvos elitui nebebuvo taip lengvai pasiekiami. Dėl to pradėta kviesti kūrėjus iš kitų, ne tik Lenkijos Karalystės, meno centrų. Pavyzdžiui, Petras Putinis (*Pietro Puttini*), su K. Z. Pacu susijęs architektas, kuris 1673–1691 m. dalyvavo įgyvendinant labai reikšmingas, bet ne Vilniuje vykdytas kanclerio architektūrinės investicijas, tokias kaip bažnyčios ir kamaldulių vienuolyno ansamblis Pažaislyje. Kitokia yra Džiovanio Batisto Frediano (*Giovanni Battista Frediani*) istorija. 1655 m. jis pasirodė Krokuvoje, o po metų buvo pasamdytas LDK kariuomenės svetimšalių autoramente. Projektavo karinius objektus, nuo 1659 m. jis taip pat ėmė dirbti Jonui Kazimierui Vazai Varšuvoje ir Krokuvoje. 1670 m. galutinai apsistojo Vilniuje, susiedamas savo likimą pirmiausia su Pacais, o vėliau – su K. J. Sapiega ir D. M. Sluška, kuriems Antakalnyje pastatė įspūdingus rezidencijų ansamblius³².

Taip pat kviesti architektai bei statybų meistrai, gerai užsirekomendavę dirbdami didikų privačiose valdose. Tai patvirtina Radvilų rūmų Vilniuje statybų istorija³³. Vilniaus statybų užsakovai pasitelkdavo į mūrininkų ir dailidžių cechą susivienijusius meistrus. Nuo 1672 m. cechui priklausė Jurgis Ertlis (*Georgus Hertli*), garsus Šventosios Lipkos bažnyčios statytojas, taip pat Jonas Vincentas Salvederis (*Jan Wincenty Salweder*), „mūrininkų cecho architektas ir meistras“³⁴.

Analizei pasirinkti XVII a. statyti išlikę rūmai Vilniuje: Jonušo Radvilos, M. K. Paco, D. M. Sluškos ir K. J. Sapiegos. Tipiškais miesto rūmais laikytina M. K. Paco rezidencija, kiti statyti kaip užmiesčio rezidenciniai rūmai.

Jonušo Radvilos rūmai. Lietuvos didžiojo etmono (juo tapo 1654 m.) rūmai – tai įspūdingiausia Radvilų giminės rezidencija Vilniuje. Jonušas Radvila XVII a. viduryje buvo galingiausias Lietuvos didikas, kurio ambicijos peržengė nacionalinės politikos ribas. Jo rūmai pagal K. Tenkalos projektą³⁵ iškilo apie 1640–1653 m. Lukiškėse, už miesto

³¹ A. S. C z y ž, min. veik., p. 210–214, 274–276, 280–281. Verta paminėti, kad tikriausiai Dž. B. Gislenis Pacų užsakymu taip pat projektavo kamaldulių vienuolyną Pažaislyje.

³² R. J a n o n i e n ė, Sapiegų rūmų Antakalnyje architektas Giovanni Battista Frediani: biografijos bruožai, *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, Vilnius, 2015, p. 17–38.

³³ B a l a i š y t ė, min. veik., p. 344–345.

³⁴ LVIA, f. SA, b. 5106, l. 843.

³⁵ Architektas parengė projektą, tačiau statyboms vadovavo arba Jonas Ulrichas, kuris Vilniuje dirbo įgyvendindamas kitą K. Tenkalos objektą – Šv. Teresės bažnyčią, arba Vilhelmas Polis, bendradarbiavęs su

gynybinės sienos, netoli Vilniaus (Vilijos) vartų, ant vaizdingos kalvos (šiuo metu beveik nepastebimos) šlaito, prie trakto, vedančio link tilto per Nerį / upės perkėlos³⁶.

Rezidencinius rūmus sudarė penki trijų aukštų paviljonai, sujungti žemesniais korpusais į pasagos formos ansamblį. Priekiniai paviljonai buvo sujungti žema mūro tvora su dvejais vartais iš Vilniaus gatvės pusės, o visą ansamblį juosė tvora, kurios priekinėje pusėje buvo įrengti du bokšteliai ir sargybinė. Netaisyklingos formos sklype buvo suformuotas sodas. Jo šiaurinė dalis atliko utilitarinę funkciją, o arčiau rūmų esanti sodo dalis, kurioje iš dekoratyvinių augalų buvo suformuotos herbus vaizduojančios kompozicijos – vadinamieji herbų parteriai (*parterzy herbowe*), bei rytinėje rūmų pusėje buvusi netaisyklingos formos ir nedidelio ploto sodo dalis atliko reprezentacinę ir rekreacinę funkcijas. Nuo rūmų matėsi liuteronų kapinių koplyčia, toliau Katedra, pilis ir Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia. Taigi rezidenciniai rūmai tapo urbanistiniu akcentu. Jie deklaravo savininko tikėjimą – tapo kontrapunktu pasaulietinės ir bažnytinės (Romos katalikų) valdžių centrums.

Originali rūmų forma pasižymi stebinančiomis erdvinėmis ir reprezentacinėmis savybėmis³⁷. Pabrėžtos į centrinis ir šoninius paviljonus vedančios įstrižosios ašys, iš kurių pirmoji yra apversto trikampio formos. Manierizmo stiliui būdingas judėjimo nukreipimas įstrižai ir jo dvigubinimas (dveji vartai, vedantys į vidinį kiemą, dvi pravažiavimui skirtos vartų angos ir portalai centrinių korpusų paradiniame bei rytiniame fasaduose). Tai primena Kžyžtoporo rūmus (1627–1644 m., bokštiniai paviljonai, neracionali erdvės perspektyva); asociacijas sustiprina ir Radvilų rūmuose panaudoti antikinio stiliaus elementai (triumfo arkos, kupoliukai ant paviljonų piramidinių stogų). Nepaisant to, sujungiant paviljonus statyti rūmai yra būdingi renesansui, o Jonušo Radvilos rezidenciją galima būtų palyginti su Liuksemburgo rūmais Paryžiuje (pastatyti 1610–1630 m.). ATR tokius sprendimus karinių objektų ir rezidencinių pastatų architektūroje imta naudoti Vladislavo IV Vazos laikais, jie matomi ir K. Tenkalos parengtuose projektuose³⁸.

Radvilomis; žr. T. Bernatowicz, min. veik., p. 32. Pastebėtina, kad rūmus Jonušas Radvila pradėjo statyti netrukus po to, kai vedė, nepaisydamas šeimos valios, katalikę Mariją Potocką (*Maria z Potockich*) († 1642 m.).

³⁶ Šioje teritorijoje anksčiau buvo Kiškų dvaras, perėjęs Radvilų nuosavybėn po to, kai Vilniaus kaštelionas Jurgis Radvila († 1541 m.) vedė Barborą Kiškaitę (*Barbara Kiszczanka*). XVII a. šią valdą paveldėjo Vilniaus etmonas ir vaivada Jonušas Radvila (1612–1655), kuris gerokai padidino Lukiškėse buvusią Radvilų valdą. Žr. T. Bernatowicz, min. veik., p. 27–28.

³⁷ Rūmai po maskvėnų okupacijos buvo remontuojami (1662–1667), prieš 1667 m. taip pat tvarkytas sodas, siekiant palaikyti jo utilitarines ir reprezentacines funkcijas. Žr. B. R. Vitkauskienė, *Ogrody...*, s. 148–149; L. Balaišytė, min. veik., p. 337–348. Dėl nuniokojimo masto vėlesniais amžiais iki mūsų dienų autentiški išliko tik vienas paviljonas ir du korpusai. Šiuo metu planuojama atstatyti Radvilų rezidenciją Lietuvos dailės muziejaus reikmėms.

³⁸ Pavyzdžiui, Podhorcų rūmai (1636–1640) ir Varšuvos arsenalas (1638–1640); žr. T. Bernatowicz, min. veik., p. 27–28.

Įdomiai suformuota erdvė derėjo su elegantiškais, šviesos ir šešėlių žaismą sukuriiančiais fasadais, kuriuos puošia langai su apvadais, rustuoti kampai, rustikuoti vartai su langų voliutiniais sandrikais kaip kompozicijos dalimi³⁹. Jonušo Radvilos rezidencija laikytina tarpinio – tarp uždaro ir atviro – tipo rezidencijų architektūros pavyzdžiu. Tai originalios formos reprezentaciniai, išsiskiriantys iš aplinkos prabangiai papuošti rūmai su kiemu⁴⁰. Jie vertintini kaip vienas iškiliausių ATR naujųjų laikų rezidencijų architektūros pasiekimų.

Mykolo Kazimiero Paco rūmai. Tipiška didikų miesto rezidencija Vilniuje laikytini Mykolo Kazimiero Paco rūmai Didžiojoje gatvėje. Jie neprarado savitumo nei vėliau atnaujinus interjerą, nei po XVIII a. pabaigoje vykdytų perstatymo darbų, kai rūmai buvo sujungti su šalia buvusiu mūrnamiu, nei vėliau – kai virto visuomeninės paskirties pastatu⁴¹. Šioje vietoje mūriniai pastatai pradėti statyti XV–XVI a. sandūroje. Pirmiausia iškilo Astikų rezidencija, o 1602 m. čia buvusiame pastate įsteigta Ambraziejaus Beinarto bursa. M. K. Pacas, 1667 m. pradėjęs eiti Lietuvos didžiojo etmono ir Vilniaus kašteliono pareigas ir neturėjęs mieste savo rezidencijos, nusipirko Astikams kadaisė priklausiusį pastatą, o po šešerių metų tapo ir bursos namo savininku. Abu pastatai, panaudojus senuosius gotikinius rūsius ir pirmuosius aukštus (parterius), buvo sujungti 1673–1677 m. pagal G. B. Frediano, kuris tuo metu kaip inžinierius konsultantas, o vėliau – kaip statybos prižiūrėtojas darbavosi įgyvendinant etmono finansuojamą Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios, projektą⁴².

³⁹ Reprezentacines funkcijas atliko vidurinis, prabangiausiai įrengtas paviljonas. Rūmai pavaizduoti medalyje, kurį Sebastianas Dadleris sukūrė Jonušiui Radvilai tapus Vilniaus vaivada. Jame išraižyti šie žodžiai: „ORNAMENTO PUBLICO PROPRIA COMMODITATI“ bei „DUM CAPIS OFFICIUM DUM CELSA PALATIA CONDIS JURE PALATINUM TE TUA VILNA COLIT“. Atsižvelgiant į tradiciją išrašyti ant rezidencijų, taip pat esančių Vilniuje, įvairias sentencijas, neatmestina, kad šis tekstas buvo užrašytas ant pačių rūmų, o vėliau Dadlerio pacituotas.

⁴⁰ Manoma, kad vidurinio paviljono vestibulį puošė marmurinės ir paaukuotos kolonos. Paaukuoti neva buvo ir stogo kupolai. Tačiau ši informacija nėra patvirtinta, ji panaši į legendą, o ne į tikrus faktus, bet tai nereiškia, kad rūmai nebuvo prabangiai dekoruoti.

⁴¹ Konfiskavus generolo Mykolo Liudviko Paco (1780–1835) nuosavybę, pastate veikė paštas, policijos nuovada, bankas, o šiuo metu įrengtas prabangus viešbutis. Perstatymo darbai vyko 1839–1841, 1853–1860, 1909, 1980 (restauravimo darbai) ir 2017–2018 m. Žr. *Lietuvos TSR...*, p. 214.

⁴² 1673–1677 m. įgyvendintos rekonstrukcijos autoriumi negalėjo būti architektas Jonas Zaoras (*Jan Zaor*), kaip kartais rašoma dalyko literatūroje, nes jis mirė 1672 m. kovo 13 d. Stiuko dekoracijas viduje atliko Giovanni Pietro Perti dirbtuvių meistras, tačiau mažai tikėtina istoriografijoje išsakoma nuomonė, kad už tapybą buvo atsakingas Mikangelolo Palloni, nes jis nedirbo M. K. Pacui. Anuomet jis buvo labai užsiėmęs – dekoravo LDK kanclerio K. Z. Paco funduotą bažnyčią Pažaislyje. Taip pat verta pridurti, kad 1673 m., taigi prasidėjus statybų darbams, Respublikos seimo (pacifikacinio) sprendimu Fredianui buvo suteiktas indigenatas, patvirtintas 1676 m. karūnacinio seimo priimtoje konstitucijoje. Įgyti indigenatą jam labai padėjo Pacai. Žr. R. J a n o n i e n ė, min. veik., p. 22–23, 37.

Rūmai yra netaisyklingo stačiakampio plano, pusiau atviros kompozicijos. Juos sudaro du sujungti pagrindiniai korpusai su anfilada ir prie jų iš kiemo pusės pristatyti du nevienodo dydžio flygeliai. Pietinėje dalyje flygelis dengė pagalbinius laiptus, o šiauriniame buvo kambariai (bent jau antrame aukšte). Paradiniai laiptai, sujungti su papildomais sraigtiniais (tarnų), į kuriuos buvo galima patekti per parteryje iš kiemo pusės įrengtą atvirą galeriją, buvo suplanuoti šiaurinėje pusėje. Pirmo ir antro aukštų paradiniai laiptai buvo papildyti arkadomis, kurios suteikė erdvei „neracionalumo“ efektą bei šviesos ir šešėlių žaismą. Tradiciškai rūmų reprezentacinės salės buvo įrengtos antrame aukšte iš gatvės pusės. M. K. Paco gyvenamieji kambariai suplanuoti tame pačiame aukšte, o paskutinis aukštas skirtas Paco svitai – dvariškiams. Neišlikusios ofcinos, žemesnės už rūmų korpusą ir iš pradžių medinės, buvo įrengtos pietinėje pusėje. Čia taip pat buvo ūkinės paskirties vartai, per kuriuos buvo galima įsukti iš Didžiosios gatvės. Galinėje kiemo dalyje, per visą jo plotį buvo įrengtas, regis, tik utilitarinės paskirties sodas su mūriniu ūkiniu pastatu (šiltnamiu arba sodininko namu)⁴³.

Pabrėžtina, kad šie rūmai galbūt yra vienintelis tokio tipo XVII a. Vilniaus miesto rezidencijos pavyzdys. Jam būdinga ašinė simetrija ir monumentalizmas, įvažiavimo vartai su pseudoportiku, kurio vietoje per XVIII a. pabaigoje vykusią rekonstrukciją įrengtas siauras didžiosios iškilnių salės balkonas. Aukščiau centrinėje ašyje rūmų fasado langas paryškintas puošniais apvadais su segmentiniu, o ne trikampiū, kaip kiti langai, sandriku, virš kurio fasade greičiausiai buvo stiuko technika sukurtas Pacų giminės herbas – „Leli-ja“ (*Gozdawa*)⁴⁴. Žemutinio aukšto fasadą puošė rustai, pabrėžiantys griežtas langų angų formas. Be to, antrame aukšte, kur buvo reprezentacinės erdvės, langų apvadai prabangesni, su sandrikais. Iš kiemo pusės fasadai papuošti kampų rustika. Antrojo aukšto langus puošė trikapiai sandriakai, o rūmų korpuso kraštuose esantys langai buvo dekoruoti puskolonėmis, taip pabrėžiant rūmų dalies išskirtinumą.

Su parterio galerija ir siauromis arkadomis pirmame ir antrame aukštuose sujungti paradiniai laiptai, be abejonės, laikytini įdomiausia ir originaliausia rūmų detale. Čia manierizmo stilistikos atgarsiai sujungti su baroku. Verta pabrėžti rezidencijos architektūrinių sprendinių įvairovę. Jos pagrindinio korpuso – *corps de logis* fasadas atsuktas į gatvę, už jo įrengtas kiemas, parterio galerijos, į rūmus vedė dveji vartai, ūkinės paskirties buvo atitraukti gilyn nuo pagrindinio fasado.

Kazimiero Jono Sapiegos rūmai. Visiškai unikali, lyginant su kitais XVII a. Vilniaus rūmais, yra Kazimiero Jono Sapiegos rezidencija, pastatyta 1689–1692 m. tarp

⁴³ Mykolas Kazimieras Pacas Antakalnyje bei kitame Neries krante taip pat turėjo dvarelių, kuriuose galėjo ilsėtis arčiau gamtos.

⁴⁴ Seniausiuose rūmų piešiniuose (1837 ir 1841 m.) šioje vietoje pavaizduota lygi siena. Vykdamt rūmų pritaikymo viešbučiui darbus čia pagrįstai buvo sukurtas kartušas su Pacų herbu.

Antakalnio miškų. Rezidenciją sudarė ant kalvos stovintys rūmai, keturi rūmų ansamblio reprezentaciniai vartai, prancūziško stiliaus parkas, žvėrynas, bažnyčia-mauzoliejus bei trinitorių vienuolynas. Aplink šį rezidencinį sakralinį ansamblį, pradėtą statyti 1689 m., po truputį susiformavo didelė Sapiegų jurisdika, kurios ribos siekė Rokantiškes⁴⁵.

Rūmai stačiakampio formos, su keturiais skirtingo dydžio bokštinais paviljonais kampuose. Bokštinių paviljonų mezoninai iškelti virš pagrindinio korpuso stogo. Bokštų paviljonai nevienodo dydžio, nes į naujųjų (t. y. Sapiegų) rūmų struktūrą buvo įjungti senesnio pastato mūrų fragmentai. Tas senesnis pastatas buvo Airėnų seniūno bei Vilniaus pavieto pilininko, architekto, prižiūrėjusio Vilniaus pilių statybas karaliaus Zigmanto Vazos laikais, Petro Nonharto (apie 1550–1633 m.) mūrinė rezidencija (statyta po 1619 m.), kuri XVII a. antroje pusėje jau buvo gerokai apgriuvusi⁴⁶. Be to, Sapiegų rūmų fasado iššėsimas sietinas su šoniniu įvažiavimu į kiemą nuo šiandieninės Leono Sapiegos gatvės pusės, kur buvo įrengti pagrindiniai vartai – vienos dalies triumfo arka, prie kurių dar buvo pastatyta sargybinė (neišlikusi). Tokie šoniniai įvažiavimai į rūmus atsirado jau XVI a., o ATR jie, be kita ko, buvo įrengti Kżyžtoporo rūmuose.

Dėl šoninio įvažiavimo ir senojo pastato mūrų įjungimo į naująją rezidenciją Sapiegų rūmai orientuoti įstrižai parko, įrengto lygiagrečiai su žemiau esančiu Daugpilio traktu, šiek tiek atitraukus parką nuo kelio. Iš rūmų pusės patekti į parką buvo galima per triumfo arkos formos vartus, gausiai dekoruotus stiuku ir mitologinėmis figūromis. Masyvesni, tačiau nepritaikyti pravažiavimui vartai, dekoruoti antikinio stiliaus biustais, įrengti parko ašies gale. Jie plačiais laiptais sujungti su aukščiau esančiu prieš rūmus įrengtu kiemu, taip sukuriant dinamišką fasado vaizdą.

Sapiegų rezidencijos ansamblis neformuotas pagal vieną ašį, jis neatspindėjo *entre cour et jardin* tipo schemas. Praėjimas iš dviejų pusių link rūmų palaiapsniui atverdavo vaizdą, taip pabrėžiant atskirų erdvių rezidencijos kompozicijos dalių svarbą. Be to, tai buvo pirmieji Vilniuje atviro tipo rūmai. Rezidenciją su parku ir iš trijų pusių ją supančiais natūraliais želdiniais (Antakalnio mišku) siejo erdvios dviejų aukštų galerijos, įrengtos šoniniuose fasaduose, jos taip pat papildomai apšvietė vidaus patalpas.

Rūmai visų pirma planuoti kaip „poilsio ir ramybės vietos“ – *otium* idėją atitinkanti, reprezentacinę ir pramoginę funkcijas atliekanti vasaros rezidencija. Dėl to jie dekoruoti, viena vertus, dvaro pramogas vaizduojančia tapyba (Mikelangelo Palloni freskos), kita vertus, panoplijomis su didiko, pataikūnų vadinto „Kazimieru IV“, antikinio stiliaus protėvių biustais (Giovanni Pietro Perti stiuko lipdiniai). Virš rūmų portalo buvo

⁴⁵ Sapiegų giminės rankose rezidencija išliko iki XVIII a. pabaigos. 1809 m. rūmai ir juos supanti teritorija buvo pertvarkyti į karo ligoninę, o po Antrojo pasaulinio karo trinitorių vienuolyne buvo įrengtos sovietų kariuomenės kareivinės, taip prisidedant prie tolesnio šio architektūrinio ansamblio niokojimo.

⁴⁶ R. Janonienė, E. Purlys, min. veik., p. 26, 29–33.

pritvirtinta lenta, kurią iš pradžių laikė angelų figūros, Joje buvo išraižytas rezidencijos šūkis: *ANTECOLLIS MAGNORUM AB ANTIQUO HEROUM QUIES E RUDERIBUS IN MOLEM ASSURGENS FESSUM ARMIS TRANQUILLA PACE TUETI ANNO DNI 1691*⁴⁷.

Ieškant Sapiegų rezidencijos įkvėpimo šaltinio, vertėtų pabrėžti, kad juo galima laikyti labai populiarus Sebastiano Serlio *Poggio Reale* vilos projektą, kuriame naujųjų laikų rezidencijų architektūra derinta su bokštiniais paviljonais, turėjusiais simbolizuoti riteriškumą. Pseudogynybiniai bokštai buvo statomi jau XVI a. rezidencijose (pavyzdžiui, rūmai Siesikuose), taip pat vėliau statytuose pastatuose, kaip antai, Seradzo vaivados Kasparo Denhofo (*Kasper Denhoff*) rūmai Krušynoje (statyti 1630–1645 m.) ir Jurgio Osolinskio (*Jerzy Ossoliński*) Varšuvoje (pastatyti prieš 1641 m.). Pseudogynybiniai bokštai statyti ir XVII a. antroje pusėje. Jų pavyzdžius matome Jono Andriaus Morštino (*Jan Andrzej Morsztyn*) rūmuose Varšuvoje (pirmasis statybų etapas apie 1661–1664 m.) ir Stanislovo Heraklijaus Liubomirskio (*Stanisław Herakliusz Lubomirski*) rezidenciniuose rūmuose Pulavuose (statyti 1671–1677 m.).

Galerijas ir apžvalgos terasas įrengti, ypač patrauklaus kraštovaizdžio vietose, buvo tiesiog privaloma. Jų buvo XVII a. rūmuose, iškilusiuose ant Vyslos šlaitų Varšuvoje. Ten rūmus statėsi ir Lietuvos didikai, kurie, sekdami Vazų pavyzdžiu, ėmė vertinti parkus kaip foną politinei, visuomeninei ir kultūrinei veiklai. Sapiegų rūmų siluetas ir šoniniai fasadai yra stebėtinai panašūs į Vladislovo IV Vazos vilą (*Villa Regia*)⁴⁸.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje reikšminga laikytina Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) rezidencija (statyta maždaug 1582–1600 m.) Nesvyžiuje, idėjiniame ir faktiniame Radvilų „valstybės“ centre, kuris iki pat XVIII a., ypač Lietuvoje, buvo didikų dominijos centro sektinu pavyzdžiu. Pagrindinis Nesvyžiaus rezidencijos pastatas, t. y. rūmai, yra stačiakampio plano, su aštuonkampiais bokšteliais kampuose ir iš pagrindinio fasado pusės išsikišusia dviaukšte lodžija⁴⁹.

Dominyko Mykolo Sluškos rūmai. Polocko vaivada D. M. Sluška, 1686 m. vedęs Konstanciją iš Podbereskių (†1722/23), ant Neries kranto beveik tuo pačiu metu kaip K. J. Sapiega pastatė rūmus. Juos supo geometrinių formų parkas su gėlynais, tvenkiniais

⁴⁷ Inskripcijos turinys sietinas su Žygimanto Augusto pastatyta medžioklės pilaite Viršupyje, kuri buvo naudojama dar Vazų laikais, taip pat P. Nonharto rezidencija, kurią XVII a. viduryje sunaikino Vilnių užėmę maskvėnai. Vėlesniais laikais rezidencija priklausė M. K. Pacui. Taip pat inskripcijos turinys sietinas su trinitorių vienuolynu kaip vieta, kur buvo ilsimasi po karo žygių (K. J. Sapiega dalyvavo 1683–1699 m. vykusiame kare su turkais). Beje, pačiuose rūmuose buvo galima atsiskirti nuo pasaulio ir pailsėti vienuoje. Be to, inskripcija kildintina iš Horacijaus skelbtų idealų, kuriuos su malonumu puoselėjo XVII a. pabaigos elitas. Žr. R. J a n o n i e n ė, E. P u r l y s, min. veik., p. 25–26, 77.

⁴⁸ Priešais Vladislovo IV Vazos vilos fasadą buvo įrengtas sodas. Rūmai perstatyti Jono Kazimiero Vazos laikais.

⁴⁹ Vėliau ši schema pakartota Bialoje.

ir parko pastatais, rūmų kiemu ir kt.⁵⁰ Taigi, D. M. Sluška įgyvendino *entre cour et jardin* principą.

Kaip Sapiegų rūmai Antakalnyje, taip ir Slušų rūmai, atrodo, atsirado ne tuščioje vietoje. Anksčiau šioje teritorijoje buvo Kiškų dvaras su mūrine rezidencija. Vladislavo IV Vazos sprendimu, 1645 m. lapkričio 17 d. jis perduotas karaliaus favoritui Feliksui Jonui Pacui (1615–1702), kuris 1680 m. dvarą perleido sūnėnui Jonui Kristupui Pacui (po 1640–1702 m.) ir jo žmonai Teresei Zofijai iš Podbereskių (†1720). 1690 m. šią valdą nusipirkęs D. M. Sluška iš karto ėmėsi statyti rūmus⁵¹.

Atrodo, kad Dž. B. Fredianis ir ši kartą įkomponavo senesnę Kiškų ir Pacų rezidenciją į naujųjų rūmų ansamblį. Slušų rūmai galiausiai tapo dviejų aukštų stačiakampiu pastatu su keturiais kampiniais bokštiniais paviljonais, kurių mezoninai iškilę virš pagrindinio korpuso, šalia kurių įrengti išoriniai laiptai. Vakarinį fasadą, nukreiptą į miesto pusę, puošė galerijos, iš kurių atsiverdavo vaizdai į parką ir upę, o svarbiausia – į pilį ir Katedrą. Visa teritorija buvo aptverta tvora, sutvirtinta iš miesto pusės bokšteliais.

Slušų rūmai taip pat laikytini S. Serlio *Poggio Reale* variacija. Ant Neries kranto, šalia Antakalnio–Daugpilio trakto stovinti rezidencija puikiai matoma iš visų pusių. Nors reprezentacinį įvažiavimą buvo galima įrengti iš miesto pusės, taip logiškai sukuriant ašinį išdėstymą, pabrėžiantį rūmų savininko prestižą, vis dėlto nuspręsta rūmų paradinį fasadą atsukti į Antakalnį. Taip sutrikdyta ansamblio išdėstymo kryptis, tačiau tokį pasirinkimą lėmė visų pirma idejinės priežastys. Antakalnyje iš pradžių Pacai, o vėliau ir Sapiegos savo užmiesčio rezidencijas formavo ne tik kaip *otium*⁵², bet ir kaip politinės galios centrus, susietus su bažnyčiomis-mauzoliejais. Tai buvo metas, kai po maskvėnų okupacijos griuvėsiais virtusi Vilniaus pilis nebesimbolizavo realios valdžios, kurią vis dažniau ir veiksmingiau ėmė perimti aplink LDK didikus susiformavusios įvairios tarpusavyje kovojusios didikų grupuotės. Savo rūmų orientacija D. M. Sluška, regis, norėjo

⁵⁰ Statybų pradžios datą galima atkurti pagal Samuelio Venslavskio (*Samuel Węslawski*) 1692 m. rugsėjo 27 d. K. J. Sapiagai rašto laiško žinutę, LMAVB RS, f. 139, b. 684, l. 6. Po Konstancijos iš Podberečių mirties ne kartą keitėsi rezidencijos šeimininkai (be kita ko, joje veikė pijorų vienuolynas ir kolegija, Tado Kosciuškos sukilėlių štabas, o nuo 1803 m. – alaus darykla). 1831 m. pastatą perėmė carinės Rusijos valdžia, įgyvendinusi didelius pakeitimus. Iš pradžių rezidencija paversta kareivinėmis, vėliau joje veikė kalėjimas. Šiuo metu rūmuose įsikūrusi Lietuvos muzikos ir teatro akademija; žr. *Lietuvos TSR...*, p. 304; J. Maroszek, *Ulice Wilna...*, s. 182, 184.

⁵¹ A. Pilypaitis, *Slušų rūmai Vilniuje. Istorinė-architektūrinė apybraiža*, Vilnius, 1964, rkr., p. 1–2 (LMAVB RS, f. 322, b. 1042); E. Łopaciński, min. veik., p. 18; V. Drėma, min. veik., p. 371; ir kt.

⁵² Šią schemą XVIII a. pradžioje pakartojo vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis (1644–1722). Jis už Slušų rūmų, arčiau Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios pastatė medinius rūmus, kuriuos pavadino „Kinija“ (*Chiny*). Rezidencijos pavadinimas suponuoja, kad jos puošyboje naudotos *chinouasserie* stiliaus dekoracijos. Galbūt rytietiški motyvai naudoti ir sode.

pabrėžti savo ryšius su Sapiegomis ir pademonstruoti sąsajas su Šv. apaštalu Petro ir Pauliaus bažnyčia, kuria taip pat rūpinosi.

Sluškų rūmų fasadas dekoruotas puošnia stiuco lipdinių kompozicija: ornamentų karybos motyvais – panoplijų fone pavaizduoti rūmų savininkų herbai – Sluškų herbas „Ostoja“ (žemyn nukreiptas kalavijas tarp dviejų pusmėnulių) ir Podbereskių herbas „Lelija“ (*Gozdawa*), palaikomi Chrono, ant panoplijų pavaizduotos sėdinčios deivės Belona ir Luna kaip „Ostojos“ herbo personifikacijos. Aukščiau yra Fortūnos personifikacija, užtikrinanti rūmų gyventojams sėkmę, kaip teigiama ant rezidencijos mūro išraižytame užrašė: *MONTES DEPULI, AQUAS VILIAE EDOMUI, AERA ABSG: SUGGESTU COLLIUM SUPERAVI, VICTRIX ELEMENTORUM, FACTA SUM DOMUS SOCIETIS HUMIS, LUNA AMICA QUIETI, DEA PACIS TOGAM, SUB ARMIS OSTOJA BELLONA SAGUM AD TRANQUILLITATEM COMPONITO*⁵³.

Reprezentaciniai kambariai buvo įrengti viršutiniame aukšte iš miesto pusės. Į juos vedė paradiniai laiptai su erdvę pagyvinančiomis arkadomis, kaip ir M. K. Paco rūmuose.

Apibendrinimas. XVII a. Vilniaus rūmų statybų chronologija, kaip ir miesto istorija, akivaizdžiai skykla į du laikotarpius – iki ir po 1655–1661 m. maskvėnų okupacijos. Straipsnyje aptariamu laikotarpiu svarbiausiomis Vilniuje pastatytomis didikų rezidencijomis laikytini: Jonušo Radvilos rūmai (iškilę prieš maskvėnų okupaciją) bei M. K. Paco, K. J. Sapiegos ir D. M. Sluškos rūmai (pastatyti XVII a. antroje pusėje). Visi jie iškilo patraukliose ir tuo metu prestižinėmis laikytose vietose, tokiose kaip valdovų kelias (*via regia*), jungęs miestą su Lietuvos didikų kunigaikščių pilimi bei Katedra, taip pat privačioje Radvilų jurisdikijoje – Lukiškėse ar madingame tarp didikų elito Antakalnio priemiestyje.

Rezidencijos, turėjusios pabrėžti didikų statusą, mieste statytos prie pat gatvių, atskant į jas paradinius fasadus, kiek tai buvo įmanoma netaisyklinguose sujungtuose sklypuose, kad būtų galima pastatyti kuo didesnio tūrio rūmus. Priemiesčiuose statyti daug didesni rezidenciniai rūmai, kuriuos nevaržomai buvo galima apšodinti parkais. Parkams buvo suteikiamos įspūdingos, reprezentacinę jų reikšmę pabrėžiančios formos (iš dekoratyvinių sodinių formuotos herbus vaizduojančios kompozicijos). Planuojant statyti rūmus, būdavo atsižvelgiama į privataus ir viešojo gyvenimo ryšį. Statyti naują rezidenciją ar perstatyti senesnę didikai dažniausiai apsisprendavo po vedybų arba tuomet, kai norėjo pabrėžti savo pasikeitusį statusą, gavus naujas pareigas.

Iš lenkų kalbos vertė Teresė Vyšniauskaitė

⁵³ Inskripcijoje, kaip ir Sluškos rūmuose esančiame užrašė, daroma užuomina į pastato kaip *otium*, skirto politikui ir kareiviui, besivadovaujančiam antikine tarnystės Tėvynei idėja (*togatus et sagatus*), atsiradimo aplinkybes. Literatūroje rašoma, kad stiuco dekoracijas kūrė G. P. Perti. Iš dalies išlikę ornamentiniai motyvai primena jo dirbtuvių braižą, bet timpanas išpuoštas silpnai. Visiškai kitokio pobūdžio fasado piliastrų stiuco lipdiniai. Rūmų sienų tapyba priskiriama M. Palloniui. Žr. *Lietuvos TSR...*, p. 304; V. D r è m a, min. veik., p. 371; R. J a n o n i e n ė, min. veik., p. 37.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r. Oprac. A. Rachuba. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

BALAIŠYTĖ, Lina. Bandymai atstatyti Radvilų rūmus Vilniuje po maskvėnų okupacijos. *Menotyra*, t. 17, 2010, Nr. 4, p. 333–350.

BERNATOWICZ, Tadeusz. *Książęcy splendor w stolicy. Rezydencje i dobra Radziwiłłów w Wilnie XVI–XVIII wieku.* In: *Historia-konserwacja-rewitalizacja. Funkcjonowanie rezydencji regionu łódzkiego w kontekście doświadczeń europejskich. Prace dedykowane pamięci Profesora Leszka Kajzera.* Red. T. Bernatowicz, P. Gryglewski, K. Stefański. Łódź: Katedra Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego, 2016, s. 17–40.

CZYŻ, Anna Sylwia. *Fundacje artystyczne rodziny Paców: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana Paców. „Lilium bonae spei ab antiquitate consecratum“.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2016.

ČAPLINSKAS, Antanas R. *Vilniaus gatvių istorija. Pilies gatvė.* Vilnius: Charibdė, 2015.

DRĖMA, Vladas. *Dingęs Vilnius.* Vilnius: Versus aureus, 2013.

JAMSKI, Piotr. Antokolski ogród Sapiechów w Wilnie. In: *Studia nad sztuką renesansu i baroku.* T. 10: *Programy ideowe w przedsięwzięciach artystycznych w XVI–XVIII wieku.* Red. I. Rol-ska-Baruch. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2010, s. 403–424.

JANONIENĖ, Rūta, PURLYS, Evaldas. *Sapiegų rūmai Antakalnyje.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

JANONIENĖ, Rūta. Sapiegų rūmų Antakalnyje architektas Giovanni Battista Frediani: biografijos bruožai. In: *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai (Acta academiae atrium vilnensis.* Vol. 77–78). Sud. D. Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 13–43.

KAČINSKAITĖ, Indrė. LDK barokinė dvaro sodyba: istorinio vaizdo restorpekcija. *Kutūros paminklai*, 2015, t. 19, p. 35–56.

KŁOŚ, Juliusz. *Wilno. Przewodnik krajoznawczy.* Wilno: Wileński oddział polskiego towarzystwa turystyczno-krajoznawczego, 1937.

Lietuvos architektūros istorija. T. 2: *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio.* Sud. K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T. 1: *Vilnius.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

ŁOPACIŃSKI, Euzebiusz. Plac Słuszków. *Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna*, t. 1, 1939, Nr. 1, s. 13–27.

LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacijos istorija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis.* Vilnius: Baltos lankos, 1999.

MAROSZEK, Józef. Pałace i ogrody w Wilnie i na jego przedmieściach. In: *Pałac w ogrodzie. Materiały sesji naukowej Warszawa, 21–22 maja 1998.* Red. B. Wierzbička. Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, 1999, s. 98–118.

MAROSZEK, Józef. Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 47, 1999, Nr. 1–2, s. 163–186.

OSIECKA-SAMSONOWICZ, Hanna. Wileńskie uroczystości świeckie i sakralne za panowania Władysława IV (1632–1648). In: *Iškilmės ir kasdienybė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jos kontekstuose*. (Acta academiae atrium vilnensis. Vol. 54). Sud. T. Račiūnaitė, A. Paliušytė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 11–26.

PAKNYS, Mindaugas. *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

PIRAMIDOWICZ, Dorota. *Feniks świata litewskiego. Fundacje i inicjatywy artystyczne Kazimierza Leona Sapiehy (1609–1656)*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2012.

VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta. Fragmentas iš Vilniaus miesto istorijos: Radvilų rūmų užgrobimas. In: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*. Sud. G. Jankevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 117–138.

VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta. Ogrody barokowe Kiszków i Radziwiłłów w Wilnie na Puskarni. *Barok. Historia–Literatura–Sztuka*, t. 13, 2006, Nr. 1, s. 133–154.

Wileńska architektura sakralna doby baroku. Dewastacja i restauracja. Red. A. Langer, D. Popp, współpraca B. R. Vitkauskienė, tłum. J. Sito, M. Omilanowska. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2005.

ZUJENĖ, Gitana. Ceremoniał ingresu biskupów wileńskich w XVII–XVIII wieku. *Barok. Historia–Literatura–Sztuka*, t. 13, 2006, Nr. 1, s. 59–77.

THE ARCHITECTURE OF 17TH-CENTURY PALACES IN VILNIUS: AN ATTEMPT OF SYNTHESIS

Summary

ANNA SYLWIA C Z Y Ź

The article sets out to make a synthetic analysis of residential architecture in Vilnius from the 17th century that has hitherto been little analysed in research literature.

Vilnius, the capital of the Grand Duchy of Lithuania, was where every significant magnate had to have an appropriate residence, in order to be acknowledged in the political arena. Palaces that met the needs and ambitions of their owners not only played a public role, but also served as a venue for magnate family and their clients gatherings. By merging with the living organism of the city, they were not only a sustainable decoration, but at times would also represent their owners' religious and political standpoint.

An analysis of Vilnius' topography helps to identify parts of the city that were considered more prestigious than others. These were mainly the area around the Grand Duke's Palace and the cathedral, and along the *via regia*, which was where the Radvilas (Radziwiłłs) settled in the Middle Ages. One of the largest palaces in Vilnius, that of Mykolas Kazimieras Pacas (Michał Kazimierz Pac), was built there. The Radvilas also had property in Lukiškės, where members of the family would build residences.

At the end of the 17th century, the Sapiega (Sapieha) family followed in their footsteps, not only by building a palace in Antakalnis, but also establishing a jurisdiction in the suburb.

Palaces in the city were built in accordance with the linear development of the streets, at times on irregular-shaped plots of land, with buildings in the courtyards (such as the residences of the Bžostovskis (Brzostowski) and Pacas families). However, vast plots of land were used for residences on the outskirts of the city, and particularly in the suburbs, which were often surrounded by gardens, and included *folwarks* and even menageries (the Sapiega Palace in Antakalnis, and the Radvila Palace in Lukiškės, which later merged with the newly formed suburb of Žvėrynas). A separate issue to consider in the future is the relations between the estates and the religious buildings in the area, where families had mausoleums, or at least where they supported the parish. Some examples are the Gosievskis (Gosiewski) Palace on Bokšto Street and the chapel in St Casimir's Church; the Bžostovskis Palace on Dominikonų Street and the altaria in St John's Church; and the Oginskis Palace in Arklių Street and the family's relations with and support for the Carmelites. In this respect, the ideal situation was in Antakalnis, where Kazimieras Jonas Sapiega (Kazimierz Jan Sapieha) built the Trinitarian church and monastery next to his palace.

Of all the 17th-century palaces in Vilnius today, only those of Jonušas Radvila (Janusz Radziwiłł), Mykolas Kazimieras Pacas, Dominykas Mykolas Sluška (Dominik Michał Słuszka) and Kazimieras Jonas Sapiega have been preserved in a condition suitable for further analysis. Of them, the Pacas Palace can be singled out as a typical city residence, the rest were built as suburban residences. In analysing them, an attempt is made to link them with trends in residential building in the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Gauta 2020 m. gegužės mėn.

Priimta 2020 m. liepos mėn.

Anna Sylwia Cz y ż – habilituota daktarė, Kardinolo Stefano Wyszyńskio universiteto Varšuvoje (*Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*) profesorė, šio universiteto Istorijos mokslų skyriaus prodekanė bei Meno istorijos instituto dėstytoja.

Adresas: Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ul. Wóycickiego 1/3 bud. 23, 01-938 Warszawa

El. paštas: aniaczyz@poczta.onet.pl

ORCID: 0000-0001-7923-1204